

ДО 25-Ї РІЧНИЦІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

УДК 930.253-028.26:94](477)“19/20”

Т. О. ЄМЕЛЬЯНОВА*

КОНЦЕПТ “НЕЗАЛЕЖНІСТЬ” В АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТАХ ХХ–ХХІ століть (за документами ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного)

У тематичному огляді представлено аудіовізуальні документи із зібрання Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного, що відбивають складний процес відродження української державності та становлення суверенної незалежної України.

Ключові слова: незалежність; аудіовізуальні документи; фотодокумент; документальний фільм; відеосюжет.

Концепт “незалежність” як смислове цілісне утворення, змістова одиниця колективної та індивідуальної свідомості, що відтворює явища і предмети реального й ідеального світу, посідає значне місце в ментальному лексиконі українців та їхній картині світу. З огляду на це річниця незалежності України – вагомий привід для переосмислення можливостей використання архівних аудіовізуальних джерел як важливого інструменту вираження і формування індивідуальної та громадської думки.

Мета нашого дослідження – проаналізувати, як аудіовізуальні документи (як специфічний вид “текстів” (у щонайширшому розумінні цього поняття) репрезентують концепт “незалежність”, і з’ясувати, чи містить цей концепт достатньо емпіричного матеріалу для досягнення умонастроїв часу.

Усвідомлюючи всю нерівнозначність виокремлених для аналізу аудіовізуальних документів, всю неоднорідність їх естетичного наповнення і формальної досконалості, ми прагнемо передусім сфокусувати увагу на їх змістовних пластах, що представляють складний і подекуди суперечливий “текст”. Як і незаперечним є той факт, що поза орбітою нашої уваги залишаються багато тем, відсутність яких зумовлена не стільки фізичними межами цієї розвідки, скільки часовими рамками

---

* *Ємельянова Тетяна Олександрівна* – кандидат історичних наук, заступник директора Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного.

можливостей пошуку актуальних ракурсів вказаного концепту. Не претендуючи на вичерпність у вирішенні проблеми, насамперед сподіваємося зацікавити аудиторію самою її постановкою і стимулювати подальше її опрацювання.

Загальна кількість документів у зібранні ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, які так чи інакше торкаються поняття “незалежність”, становить понад сто вісімдесят одиниць. За видовим складом – це фотодокументи, кінодокументи, відеодокументи, фонодокументи. Майже всі вони представляють смислову групу “національна незалежність, державна незалежність, самостійність, незалежність і суверенність України, становлення незалежної унітарної держави Україна”. Її ядро за кількісним і змістовним наповненням становлять аудіовізуальні документи, присвячені утвердженню України як незалежної суверенної держави в 1990-х роках ХХ ст.

У цьому документальному масиві (відповідно до хронології та зафіксованого історичного фактажу) можна виділити кілька тематично-інформаційних складових:

- поживлення суспільно-політичної активності українців, діяльність різних культурно-просвітницьких товариств, становлення опозиційних громадських організацій 1987–1989 рр. Зокрема, однією із найбільш інформативних є група документів, присвячених становленню та діяльності Народного Руху України (НРУ). Понад сто документів висвітлюють етапи організаційного становлення НРУ від масової опозиційної громадської організації до провідної політичної партії (тут маємо сюжети про установчий з’їзд Руху 8–9 вересня 1989 р.; з’їзди, семінари-наради активу НРУ; з’їзди молодіжної організації НРУ; прес-конференції членів центрального проводу НРУ; прес-конференції в Українському Незалежному Інформаційному Агенстві Новин (УНІАН); робота регіональних осередків НРУ; акції, ініційовані НРУ тощо);

- прийняття 16 липня 1990 р. Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України;

- масові суспільно-політичні акції громадянської непокори (жовтень 1990 р.) з вимогою впровадження демократичних ініціатив та відстоювання національно-культурних та національно-економічних пріоритетів (Всеукраїнський попереджувальний одноденний політичний страйк, Революція на граніті);

- антикомуністичні виступи, акції протесту проти підписання Союзного договору та за відставку Президента СРСР М. Горбачова;

- прийняття Верховною Радою України Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.;

- заходи громадськості на підтримку незалежності України (мітинги в м. Києві біля будинку Верховної Ради України під час відкриття ІV сесії Верховної Ради України 12-го скликання та біля адміністратив-

но-урядових установ в обласних центрах; проведення Всеукраїнського народного віча на підтримку Акта проголошення незалежності України у вересні 1991 р.);

– проведення Всеукраїнського референдуму щодо підтвердження Акта проголошення незалежності України та виборів Президента України (грудень 1991 р.);

– відзначення державного свята Дня незалежності.

Жанровий спектр аудіовізуальних документів, присвячених здобуттю Україною незалежності в 1990-х рр. XX ст., представлений подієвими, репортажними знімками з безпосереднього місця подій, груповими та портретними світлинами пересічних учасників та відомих державних діячів, лідерів громадсько-політичних, культурно-мистецьких, релігійних рухів та організацій того періоду (І. Драча, Д. Павличка, В. Чорновола, Л. Танюка, Г. Удовенка, Ю. Костенка, М. Косіва, А. Пашко, Ю. Ключковського, Б. Гориня, М. Гориня, Б. Ярошинського, Т. Гунчака, Л. Кравчука, В. Масола, О. Донія, М. Іващишина, О. Семерака, В. Кириленка та багатьох інших).

Кіно-, відеодокументи, належачи до засобів екранного відображення дійсності, постають перед глядачем у двох формах. Першою є форма безпосереднього хронікального повідомлення і художньої авторської рефлексії, яка ґрунтується на документально зафіксованому матеріалі самої реальності. До першої категорії належать сюжети із інформаційних програм “Вісті тижня”, “Післямова”, кіножурналу “Україна сьогодні”, в яких відображено мітинг із нагоди демонтажу пам’ятника В. Леніну у м. Львові 14 вересня 1990 р. (од. обл. 10877); голосування у Верховній Раді України щодо прийняття Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. (од. обл. А 4); проведення першого Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. (од. обл. А 4), прийняття присяги на вірність народу України першим Президентом Л. Кравчуком в залі засідань Верховної Ради України (1991 р., од. обл. 11280); відзначення Дня незалежності в різних містах України (1995 р., од. обл. Б 297; 1997 р., од. обл. А 45) тощо.

До другої категорії входять кіно-, теле-, відеофільми. За змістовим наповненням і співвідношенням екранного матеріалу, присвяченого незалежності, й специфікою його подачі їх можна виокремити у дві групи:

– хронікально-документальні фільми, які розповідають про нещодавні соціально-політичні й економічні зміни кінця 1980-х–початку 1990-х років, що передували появі незалежної держави Україна: “Щаблі демократії” (режисер Г. Шкляревський, “Укркінохроніка”, 1992 р., од. обл. 11382). Подієвий каркас фільму включає розповідь про процеси “перебудови” в державно-політичній та економічній сфері, активізацію національно-культурного й національного суспільно-політич-

ного життя. Цікавим у плані дослідження сприйняття представниками різних соціальних кіл тогочасної ситуації видаються короткі інтерв'ю, блиц-опитування авторами фільму мешканців Києва та інших міст. Тема соціально-політичних змін в українському суспільстві та змін у свідомості окремих людей піднімається у кінострічці “Українці. Надія” (режисер В. Шмотолоха, “Київнаукфільм”, 1991 р., од. обл. 11560). Показано формування багатопартійної системи в Україні. Кіноплівка зафіксувала установчий з'їзд НРУ за перебудову (8–10 вересня 1989 р. в актовій залі Київського політехнічного інституту), установчі з'їзди Української республіканської партії (листопад 1990 р.), Української селянсько-демократичної партії (січень 1991 р.), прийняття Декларації про державний суверенітет України. У фільмі “Вибір” (режисер А. Кислій, “Укртелефільм”, 1992 р., од. обл. 12377) висвітлено зародження та розвиток демократичних рухів та ініціатив, появу нових демократичних організацій, протестні акції, події Революції на граніті, проголошення Декларації про суверенітет та Акта про державну незалежність України, детально представлено підготовку до першого Всеукраїнського референдуму та передвиборчу діяльність кандидатів на пост Президента України Л. Кравчука, В. Чорновола, Л. Лук'яненка.

– документальні фільми, що належать до кіно- і телепубліцистики (фільми-нариси, фільми-дослідження з розгорнутою багатоплановою оповіддю, фільми-портрети, фільми-біографії тощо). В архівній колекції зберігаються 15 фільмів з циклу “Українська незалежність”, підготовленого 5 телеканалом у 2011 р. до 20-ї річниці незалежності України. До циклу ввійшли фільми-нариси, фільми-дослідження, що висвітлюють, як утверджувалася, “розбудовувалася” незалежність у різних суспільних сферах (державному управлінні, економіці, культурі, спорті), який був їхній стан на момент 1990–1991 рр., як був сприйнятий Акт проголошення незалежності України, до яких змін він призвів. Автори стрічок намагаються через візуальний фактаж кінооповіді, спогади, інтерв'ю, монологи героїв, безпосередніх активних учасників політичного, соціально-економічного і культурного життя (як відомих осіб, так і пересічних українських громадян), коментарі науковців, економістів, політиків, митців відрефлексувати пройдений Україною 20-річний шлях незалежності, охарактеризувати етапи підйому і стагнації, підсумувати здобутки і втрати, проаналізувати прорахунки й помилки (стрічки: “Українська незалежність: економічне становлення України” (режисер В. Малев, М. Щавель, од. обл. ЦВ 2); “Українська незалежність: економіка в період великих криз” (режисер О. Крець, од. обл. ЦВ 4); “Українська незалежність: зовнішня політика” (режисер Ю. Мальцева, од. обл. ЦВ 15); “Українська незалежність: спортивні здобутки” (режисер Ю. Мальцева, од. обл. ЦВ 12); “Українська незалежність: кіно. Здобутки та втрати” (режисер Ю. Мальцева,

од. обл. ЦВ 11); “Українська незалежність: становлення сучасної української музики” (режисер С. Остапенко, од. обл. ЦВ 7); “Українська незалежність: становлення українського театру” (режисер Ю. Мальцева, од. обл. ЦВ 9); “Українська незалежність: літературна країна” (режисер Ю. Мальцева, од. обл. ЦВ 6).

Окремі фільми присвячені знаковим подіям періоду незалежності, які спрямовували або міняли вектор державотворчих процесів в Україні: “Українська незалежність: Конституція” (режисер Ю. Мальцева, од. обл. ЦВ 8) – присвячено прийняттю нової Конституції в червні 1996 р.; “Українська незалежність: убивство Гонгадзе” (режисер Ю. Мальцева, од. обл. ЦВ 10) – висвітлює резонансне вбивство опозиційного журналіста Г. Гонгадзе; “Українська незалежність: дві революції” (режисер Ю. Мальцева, од. обл. ЦВ 13) – розповідає про кампанію протестів “Україна без Кучми” 2000–2001 рр.: акції громадської непокори, мітинги та демонстрації з вимогами відставки Л. Кучми й усіх керівників силових структур, ліквідація наметового містечка антикучмівської опозиції на Хрещатику 1 березня 2001 р. та події Помаранчевої революції у листопаді–грудні 2004 р.: хронікальні кадри з вулиць і майданів Києва, Львова, спогади учасників, очевидців, організаторів акцій, розповіді про події тих днів Ю. Тимошенко та Ю. Луценка.

До циклу “Українська незалежність” увійшли чотири фільми-портрети про трьох президентів незалежної України: “Українська незалежність: Леонід Кравчук” (режисер Ю. Боровик, од. обл. ЦВ 3), “Українська незалежність: Леонід Кучма” (режисер Ю. Боровик, од. обл. ЦВ 5), “Українська незалежність: Віктор Ющенко” (режисер Ю. Мальцева, од. обл. ЦВ 14) та про керівника НРУ, громадського і політичного діяча, кандидата в Президенти України В. М. Чорновола: “Українська незалежність: В’ячеслав Чорновіл” (режисер Ю. Боровик, од. обл. ЦВ 1).

До групи екранної публіцистики, що намагається охопити концепт “незалежність”, належить фільм О. Бійми “Незалежність ХХ. З архівів нашої пам’яті” (2011 р., од. обл. А 712). У стрічці йдеться про роль української інтелігенції у здобутті незалежності. Події 1990–1991 рр. представлені через спогади І. Драча, Д. Павличка, В. Яворівського, П. Мовчана. Хронологічний акцент зроблено на шести (19–24) днях серпня 1991 р.: спроба державного перевороту в СРСР (“серпневий путч”) і прийняття Верховною Радою України Акта про державну незалежність. Також маємо назвати фільми-біографії “Той, хто пробудив Кам’яну державу” (2006 р., од. обл. А 256) та “Дорога В’ячеслава Чорновола” (2006 р., од. обл. А 530). Стрічки розповідають про життя одного із найактивніших будівничих української держави, людину, яка була уособленням незалежності і незламності на шляху до суверенної і незалежної України. Окрім численних фотографій та хронікальних кадрів, які відображають державотворчу діяльність В. М. Чорновола се-

редини 1980-х–2000-х років, містяться спогади його рідних, близьких, друзів, колег, опонентів.

Умовну периферію смислової групи “національна незалежність, державна незалежність, самостійність, незалежність і суверенність України” становлять аудіовізуальні документи, присвячені боротьбі за українську незалежність в перше двадцятиліття ХХ ст. Серед них слід згадати і нещодавнє надходження до архівної колекції – фільм-реконструкцію Івана Канівця “Українська революція” (2015 р.) як спробу переосмислення витоків української державності. Фільм складається з двох серій. Перша відтворює події з початку 1917 р. до прибуття полку імені К. Гордієнка в Україну. У другій йдеться про події січня-лютого 1918 р. у Києві.

Окремо маємо сказати про кінострічку С. Потапчук “Герої України. Крути. Перша незалежність” (2014 р.), присвячену бою захисників УНР із військами радянської Росії 29 січня 1918 р. на залізничній станції Крути під селищем Крути, поблизу села Пам’ятне. Автори фільму, спираючись на історичні дослідження та архівні документи, в тому числі й аудіовізуальні, прагнуть не лише розповісти про важливу й символічну подію в історії українського народу та його державності, а й показати особливості її сприйняття й трактування нашими сучасниками, її актуальність для теперішнього українського соціуму.

Акту возз’єднання Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки, що відбулося 22 січня 1919 р. й увійшло в історію як День соборності, присвячений фільм М. Греся “Ми – українці. Символи нашої волі” (2011 р.). Цінним документальним свідченням є хронікальні кадри, які зафіксували події, що передували проголошенню Акта Злуки, зокрема вступ військ і командування Директорії УНР в Київ та урочисте проголошення відновлення Української Народної Республіки (“другої УНР”) 19 грудня 1918 р. на Софійській площі. Ця документальна зйомка увійшла до змонтованого з хронікальних кінокадрів про важливі історичні події початку ХХ ст. кінофільму “Документи епохи” (Одеська кінофабрика ВУФКУ, 1928–1929 р., режисери Л. Могилевський, Я. Габович, од. обл. 593).

Фільм “Злука” режисера В. Пивоварова (“Укркінохроніка”, 1990 р., од. обл. 11188) розповідає про відзначення Дня соборності українських земель на початку 1990-х рр. як важливого фактора в процесі національної самоідентифікації українців, відновлення історичної пам’яті, кроку до усвідомлення своєї єдності й державної окремішності. Яскраво увиразнюють кінострічку кадри, що зафільмували перший ланцюг єднання, утворений українцями 21 січня 1990 р.: понад три мільйони людей взяли за руки від Львова до Києва, відзначивши таким чином 71-у річницю злуки УНР та ЗУНР.

Ще одну іпостась незалежності, спробу українців збудувати незалежну державу розкриває фільм “Одна доба незалежності” з докумен-

тального циклу “Собор на крові” (режисер І. Кобрин, 2006 р., од. обл. А 577). У стрічці за допомогою численного візуального й звукового хронікального матеріалу (наприклад, такого важливого, як проголошення незалежності Карпатської України на засіданні сейму 15 березня 1939 р. тощо) відтворюються події створення та загибелі української держави Карпатська Україна в 1938–1939 рр. на території Закарпаття.

Узагальнюючи окреслений документальний ландшафт, слід констатувати: аудіовізуальні документи мають специфічну систему передавання соціальної інформації, унікальні можливості образного відображення дійсності, своєрідно репрезентують концепти національної картини світу й значно збагачують арсенал засобів пізнання минулого. Інформаційний потенціал фото-, кіно-, відеодокументів надзвичайно потужний, адже вони фіксують не лише факти й події, а й передають конотативне забарвлення сказаного і показаного, відтворюють ті чи інші акценти, характерні візуальні деталі, психоемоційний стан учасників. Тому пізнавальні можливості цих джерел не обмежуються їх тематичною палітрою. Усе це надає їм велику перспективу бути залученими як до проведення різноманітних заходів та проектів, так і до джерельної бази наукових досліджень.

Наметове містечко на площі Жовтневої революції у м. Києві
під час “Студентської революції на граніті”.

м. Київ, жовтень 1990 р.

ЦДКФФА України імені Г. С. Пиленчичого, од. обл. 0-245578.

Мітинг демократичних сил м. Києва. Виступає поет І. Ф. Драч.
Березень 1991 р.

ЦДКФФА України імені Г. С. Пиленчичого, од. обл. 0-217148.

Демонстрація страйкарів-шахтарів Донбасу на вул. Хрещатик у м. Києві. 16 квітня 1991 р. ЦДКФФА України імені Г. С. Пиленічного, од. обл. 0-245619.

Президія позачергової сесії Верховної Ради України 12-го скликання, на якій було прийнято Акт проголошення незалежності України. Зліва направо сидять: І. Плющ, Л. Кравчук, В. Гриньов. Київ, 24 серпня 1991 р. ЦДКФФА України імені Г. С. Пиленічного, од. обл. 0-156344.

Демонтаж пам'ятника В. І. Леніну
у м. Рівному. 25 серпня 1991 р.
ЦДКФФА України імені
Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-246881.

Кияни збивають літери на
монументі на честь Великої
Жовтневої соціалістичної
революції після прийняття
Київським міськвиконкомом
рішення про його демонтаж.
м. Київ, серпень 1991 р.
ЦДКФФА України
імені Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-246751.

Учасники хресного ходу з вимогою реабілітації
Української автокефальної церкви. м. Київ, 3 вересня 1991 р.
ЦДКФФА України імені Г. С. Пишеничного, од. обл. 0-246756.

Хода на Софійську площу у м. Києві перед початком Всеукраїнського народного віча
на підтримку Акта проголошення незалежності України. м. Київ, 15 вересня 1991 р.
ЦДКФФА України імені Г. С. Пишеничного, од. обл. 0-246770.

Виступ учасників Міжнародного фестивалю, присвяченого 4-й річниці незалежності України, на Співочому полі в м. Києві. м. Київ, 26 серпня 1995 р.
ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-246772.

Бронетехніка на вулиці Хрещатик у м. Києві під час репетиції військового парадру з нагоди 8-ї річниці незалежності України. м. Київ, 20 серпня 1999 р.
ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-246745.

Марафон спортсменів-інвалідів на візках на вул. Хрещатик в м. Києві під час святкування 8-ї річниці незалежності України. м. Київ, 24 серпня 1999 р. ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-246742.

The article presents audiovisual documents that reflect the complex process of revival of Ukrainian statehood and establishment of a sovereign independent Ukraine from the fonds of Central State Archives of Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. Pshenychnyi.

Key words: the independence; the State sovereignty; audiovisual documents; photographs; documentary; the video.